

UDK 808.62:316.77
808.62-087

~~UDK 808.611.62 . 7.09~~
Originalni znanstveni rad

Primljeno: 2. 12. 1986.

ključne riječi: hrvatski jezik, dija lektologija,
sredstva javnog priopćavanja,
mas-medij

Stjepko TEŽAK
Filozofski fakultet, Zagreb

DIJALEKT NA RADIJU, TELEVIZIJI I FILMU

SAŽETAK

Radio, televizija i film nisu pospješili izumiranje dijalekata, nego — naprotiv — razmaknuli su im granice omogućujući dijalektnoj riječi češći prijelaz preko međa izvorne joj aree. Većoj prisutnosti dijalektne riječi u spomenutim medijima uzrokom su njihova temeljna obilježja: dokumentarnost i masovnost. Ta obilježja pogoduju i širenju jezičnog standarda, ali rade i u korist dijalekata. Težnja za odašiljanjem autentične poruke dovodi pred mikrofon sve više ljudi koji ne govore književnim jezikom, pa i sve više zabavljača koji se služe dijalektom. Dijalekt je snažno izražajno sredstvo radio-drama, televizijskih serija i realističnih filmova. U ovom tekstu iznose se primjeri stilističke uporabe dijalekata u dokumentarnoj radio-drami, dokumentarnom i igranom filmu i televizijskoj emisiji. Ti primjeri pokazuju da masovni mediji pridonose suprotnim tendencijama u razvoju jezika: jednoj koja vuče u pravcu razjedinjavanja i drugoj koja vodi k sjedinjavanju, stvaranju sve većih jezičnih cjelina.

Ne može se reći da su dijalekti u nas bili progonjeni kao npr. u Francuskoj gdje — ako je vjerovati njemačkom novinaru — učitelj kažnjava učenika kad govori provansalski, a učenik može izbjeći kaznu ako oda svog druga koji isto tako govori,¹ ili u Italiji gdje Sardincu u vojsci kaplar zabranjuje govoriti sardinski i stalno ga opominje da govori književnim talijanskim jezikom, kako smo čuli i vidjelu u filmu »Padre padrone« braće Taviani.

No, ne bi se moglo reći da su i našim dijalektima u političkoj i prosvjetnoj javnosti cvale ruže i da u nas nije bilo stavova karakterističnih za građansku klasu koja je navijestila rat dijalektu, jer »stvorena je Italija, treba stvoriti Talijane« koji govore talijanski.² Da nije i naša sredina bila bremenita takvom sviješću, zacijelo se ne bi moglo dogoditi dijalektologu da ga starica zamoljena da »divani po domaće« zaskoči pitanjem i neočekivanom tvrdnjom: »A, moj gospon, kaj će vam to? Mi grdo divanimu.« Otkako čovjek govori, vjerojatno ružno govori onaj drugi. To, dakako, nije istina, ali smo čovjekovu prirodnu sklonost da lijepo u jeziku procjenjuje po stupnju poznatosti, naviknutosti, bliskosti i lakoće uspjeli potisnuti drugom krajnošću: da se lijepo u jeziku mjesto lingvističkima vrednuje kriterijima društvene hijerarhije.

Ekonomske migracije i uopće pojačana pokretljivost pučanstva potkrepljuju uvjerenje da je besmisleno pobjedonosni hod jezičnog standarda kočiti bilo kakvom sentimentalnom brigom za narodne govore, pa su i lingvisti upozoravali: »Ako bi trebalo dijalekte sačuvati uporedo sa zajedničkim jezikom, to bi značilo da bi mnogi ljudi bili primorani da stvarno uče dva jezika, i to baš oni koji imaju za to najmanje vremena. Za njih bi bilo mnogo korisnije da budu u stalnoj i čvrstoj vezi sa standardnim jezikom. U tom slučaju bi učili jedan jezik i bolje ga savladavali.«³ Pri tom je ugledni danski lingvist smetnuo s uma vlastitu tvrdnju da »nitko ne može kršiti gramatiku vlastitog dijalekta«⁴ ili, drugim riječima, da nitko ne mora u školi učiti vlastiti dijalekt, jer je njegovu fonetiku, fonologiju, morfologiju i sintaksu dijete usvojilo već prije dolaska u školu ili, po Chomskom, »razradilo jednu internu predodžbu sustava pravila koja određuje kako rečenice treba formirati, upotrebljavati i razumijevati.«⁵ Iz toga nije teško zaključiti da neće biti nikakve štete ako učenik u školi postane bilingvist, a vlastito iskustvo kao i lingvometodička istraživanja O. Spigarellija uvjeravaju nas da slobodniji odnos prema učeničkom dijalektu u školi pomaže i ubrzava svladavanje književnoga jezika.⁶ Govoreći spontano naučeni materinski je-

[1] Lothar Baier, *Okzitaniën*, Süddeutsche Zeitung, 30/31. 8. 1975, (Nr. 198).

[2] Dario Antiseri, *Il dialetto nella scuola italiana di ieri e di oggi*, Pedagogia e vita, Brescia, 2/1974—75.

[3] Otto Jerspersen, »Čovječanstvo, narod i pojedinac sa lingvističkog stano-
višta«, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1970, str. 73.

[4] *N. dj.*, str. 89.

[5] Noam Chomski, »Gramatika i um«, Nolit, Beograd, 1972, 134—135.

[6] Orlando Spigarelli, *Il dialetto e la scuola*, Le Monnier, Firenze, 1973; *Il libero comporre e il dialetto*, Gubbio, 1968.

zik, jezik svojih osjećaja, i u školi naučeni »očinski jezik«, »jezik svog uma, svoje pustolovine i volje«, kako je okarakterizirao svoju jezičnu situaciju F. Dürrenmatt,⁷ učenik postaje jezično bogatiji, okretniji i svjesniji.

Vjeru u skori kraj dijalekata podjario je nalet novih medija: radija, filma i osobito televizije, koja, po mišljenju protivnika civilizacije zvuka i slike, poput kuge oko sebe širi zastrašujuću socijalnu smrt i zatire najsuperiorniji od svih civilizacijskih oblika — civilizaciju čitanja.⁸ Zatočnici jezičnog standarda, međutim, pozdravili su u novom agresivnom mediju najuspješnijeg učitelja i promicatelja književnoga jezika, koji će zadati posljednji udarac narječjima. Ali, kao ni oni koji su u televiziji vidjeli zatornika čitanja tako ni ovi koji su u njoj gledali grobara dijalekata nisu dočekali snažnih potvrda svojim strahovanjima ili nadama.

Naslovljeni mediji u svom odnosu prema dijalektu imaju podosta zajedničkih crta, ali i značajnih razlika koje proizlaze iz njihovih specifičnosti. Tako radio iz svoje isključive slušnosti izvlači osebjunosti kojih nemaju ni film ni televizija, a film se odvaja i od radija i od televizije svojom tromošću, neistodobnošću odašiljanja i primanja poruke. Zbog prevlasti slike filmski i televizijski autori potiskuju riječ na sam rub, pa i preko ruba, izgoneći je izvan okvira fotograma i ekrana, izazivajući time paniku među ljubiteljima riječi i zloguke jadikovke da će nas nezadrživa najezda slike u pokretu učiniti nijemima, mucavima i nepismenima. Iako nisu sasvim bez osnova, svi su ti strahovi pretjerani i mogu se potisnuti spoznajom da su najvrednija filmska i televizijska dostignuća nezamisliva bez riječi, jer što bi ostalo od Wellesova »Građanina Kanea« da se iz toga filma isključi riječ, govorena i pisana, npr. ono »No trespassing« pred dvorcem Xanaduom i onaj »Rosebud«, ružin pupoljak, prošaptan umirućim usnama Kanea i napisan na saonicama koje bacaju u vatreno zjalo naloženoga kamina?

Mediji su riječi ostavili mjesto koje joj po njezinoj prirodi pripada i nisu je isključili iz svojih komunikacijskih kodova iskorištavajući one njezine prednosti koje se ne daju nadomjestiti ikoničnim i drugim znakovima. A tako se dogodilo i s dijalektom. Mjesto disjunkcije: ili književni jezik ili dijalekt afirmirali su konjunkciju: i dijalekt i književni jezik. Toj dijalektičnosti korijeni opet leže u samoj naravi naslovljenih medija. Masovnost i dokumentarnost obilježja su i filma, i radija, i televizije. U svojim dječjim godinama film je reklamiran, a to je zaista i bio, kao živa fotografija, tehničko čudo koje čovjeku omogućuje da prisustvuje fotografiranom prizoru i u njegovoj kinetičkoj, a poslije i akustičkoj dimenziji, dok je bit i draž televizije i danas u eri magnetofona i magnetoskopa te raznih tipova videorekordera ipak u izravnom prijenosu, u dovođenju masovnog općinstva na mjesto događanja.

Oba ta obilježja, i masovnost i dokumentarnost, doista vojuju za književnojezični standard, jer nizom emisija iz dana u dan privikavaju

[7] Friedrich Dürrenmatt: »Ich rede Berndeutsch und schreibe Deutsch.« Vidi: Hans Rudolf Egli, *Mundart und schriftsprache in den Volkshulen der deutschsprachigen Schweiz*, u knjizi: Erich Wolfrum, *Taschenbuch des Deutschunterrichts*, Schneider, Baltmannsweiler, 1976, str. 772.

[8] Luc Decaunes, *La lecture*, Seghers, Paris, 1976, str. 264.

masovnu publiku na književnojezični sustav, ali rade i u korist dijalekta, jer težnja za autentičnošću dovodi pred mikrofon sve više ljudi koji ne umiju govoriti književnim jezikom, a također i sve više glumaca i zabavljača koji svoje umijeće govorenja iskazuju dijalektom. Istina, ti mediji daju znatnu prednost jezičnom standardu, ali ne treba potcijeniti ni nazočnost dijalekta kao ni njihov utjecaj na zajedničku jezičnu kulturu. Varijante našeg jezičnog standarda nose određena, makar i minimalna dijalektna obilježja po kojima se međusobno razlikuju, a onda i identificiraju kao jezični standardi pojedinih kulturnih središta. Nema sumnje da ti dijalektni dotoci u jezični standard dobrim dijelom uviru iz masovnih medija, iako ne treba zanemariti ni druga izvorišta, jer »mnogi faktori imaju bitnog uticaja na jezičnu raznovrsnost« u našem podneblju tako bogatom dijalektima, »od kojih su neki strukturalno međusobno veoma različiti«, te »imaju nemalu ulogu u stilu pojedinaca i širih sredina.«⁹

Dokumentarni filmovi i dokumentarne emisije ponajviše su pridonijeli da dijalekti daleko prijeđu svoje vlastite medije. Ne samo da nije moguće čovjeka koji suvereno vlada jedino svojim zavičajnim idiomom natjerati da pred mikrofonom progovori pravilnim književnim jezikom, nego bi književnojezična pravilnost na neočekivanom mjestu izazvala sumnju u istinitost filmskog, radiofonskog ili televizijskog dokumenta. Autorima pak kojima jedina svrha nije bio vjeran zapis stanovitog odsječka nepatvorene stvarnosti, uspijevalo je da dijalektnu i žargonsku riječ podignu na razinu stilema, nezamjenjivog izražajnog sredstva. Nije čudo što su predstavnici talijanskog filmskog neorealizma dijalekt osobito iskorištavali. »Uzbuđenje koje može da izazove jedna rečenica, ponavljam jedna jedina rečenica, usled tolikih smetenih rečenica, ali rečenica izgovorena prirodnim glasom uz prirodno držanje jednog radnika ili bilo koje druge ličnosti sa naše svakidašnje pozornice, tu snagu otkrića da takva ličnost stvarno postoji ne može sadržati u sebi nikakva zamena, ma kako nesumnjivo umetnička...«¹⁰

Nadahnuto je dijalektnu riječ iskoristio Ivo Škrabalo u svojim »Slamarkama divojkama«. To je dokumentarac o ženama koje od slame prave male likovne umjetnine. Budući da su uglavnom neudate, zovu ih »slamarkama divojkama«. Autor ne ostaje suhoparni faktograf, nego obavještavajući gledatelja što i kako te naivne umjetnice rade, gdje i kako žive, uzbuđuje srce i um, potiče na razmišljanje o uzrocima te naivne umjetnosti i na pitanja da li je odlučnija ljubav prema ljepoti ili nastojanje da se nadoknadi društveni, pa i biološki promašaj u životu, nije li njihova sudbina dokaz da umjetnost traži cijeloga čovjeka i da je ona obračun sa sudbinom. A ta misaona potka nije se mogla dati samo slikom. Film komentira jedna od postarijih slamarki u svom bunjevačkom narječju: »Kogod bi mogao pomislit da mi mlatimo praznu slamu, a mi zapravo iz ove slame pravimo lipe slike i drugo koješta. Ja se zovem

[9] Dušan Jović, »Lingvostilističke studije,« Biblioteka za srpskohrvatski jezik i književnost, Beograd, 1975, str. 9.

[10] Cesare Zavattini, »Neorealizam kako ga ja zamišljam«, u knjizi »Neorealizam u italijanskom filmu«, Kultura, Beograd, 1961, str. 34—35.

Marga Stipić iz Tavankuta kod Subotice. A ovo tute su moje drugarice. Mi smo Bunjevke Hrvatice, a zovu nas slamarke. A ova cura je Ruža Dulić iz Tavankuta. A ovo je Mara Ivandekić iz Đurđina, isto cura er se nije udavala. A ovo je Kata Rogić iz Đurđina, isto divojka, a ovo je Anica Balažević, isto stara frajla. Ovo do nje je Teza Bilov iz Bikova. Isto se nije udavala. A i ova se cura još nije udala, a to je Ruška Poljaković iz Đurđina. A i ja koja vam ovo divanim isto sam baba-cura.« To uvodno legitimiranje jednom vrlo ozbiljnom, a pomalo i tužnom problemu daje samoironičan ton. Složimo li se da te »slamarke divojke« tuzi svoje sudbine oponiraju vedrinom svoje umjetnosti, lako ćemo prihvatiti i pretpostavku da se Marga Stipić svojoj tuzi suprotstavlja humorom koji izbija već iz prve rečenice, a kulminira u posljednjoj kada ona i sebe podrugljivo predstavlja dijalektnim izrazom »baba-cura«. Skrabalo je u Margi Stipić našao izvrsnu suradnicu koja je svojom izvornom riječju njegov dokument o izvornim umjetnicama učinila uvjerljivim i uzbudljivijim, a pridonijela je i ostvarivanju humorističkog tona u filmskom kazivanju. Koliko pritom režiserova imaginacija može postići kontrapunktiranjem riječi i slike, pokazuje kadar u kojem Marga Stipić neuronično razmišlja o pitanju zašto se samo žene bave tom slamarskom navinom umjetnošću. Ona govori: »Ovo od slame radimo najviše samo mi žene. Muškarci ne znam da radu ovako šta... jer, znate, tu triba dobro prsti i ruke da su meke, a muškarci imadu grube prste p' onda oni ne mogu tako osititi tu tanku slamu, a oni to sa njijevi rukama mislim da ne bi mogli uzeti dikoji makazice u ruku er radu više poljske poslove p'onda...« I dok nam riječi tako sugeriraju nespojivost muškarčinskih od težačkih poslova ogrubjelih ruku s finim umjetničkim cizeliranjem, slika nam usne razvlači u osmijeh jer vidimo i te nježne ženske ruke slamarke kako cijepaju drva, pluže i obavljaju druge grube seoske poslove.

Iz čisto dokumentarnih filmova i emisija dokumentarizam sa svojom težnjom za jezičnom vjerodostojnošću zahvaćao je i druge vrste namećući se i književnosti i kazalištu.¹¹ Neće biti preuveličavanje ako ustvrdim da su uz ostale razloge prozvalu dokumentarističke beletristike pridonijeli i radio i televizija i da je zasluga tih medija što se širem čitateljstvu mogao ponuditi »Petrijin venac« Dragoslava Mihailovića, roman pisan u cijelosti na dijalektu.

Tekstovi dokumentarnih radio-drama ujedno su dokumenti o razvojinim mijenama naših dijalekata i standardnog jezika te pružaju obilje

[11] O važnosti jezične autentičnosti za kazališnu izvedbu govori Dušan Jovanović opravdavajući trojezičnost Šeligove »Ane« u svojoj režiji: »Moje čitanje drame ukazivalo je na neumitnu potrebu višejezičnosti, ne u smislu dočaravanja couleur locale, nego u pravcu grubog, dokumentarnog, dramatskog iskaza. Budući da se u komadu radi o sudbini jugoslavenskih komunista u mehanizmu kominterne, upotreba ova tri jezika ima svoje opravdanje. Ono je toliko objektivno koliko je objektivna moja lična paranoja, posebno onaj njen najmorbidniji sloj koji teži da se domogne apsolutne istine kroz intenzivno prislušivanje zvuka riječi. Kao da je jezik uho, veliko uho u kojem leži svijet.« Božana Rublek, *Svrha teatra nije dohodak nego komunikacija*, Intervju s Dušanom Jovanovićem, *Danas*, 29. 5. 1984, str. 61.

gradiva ne samo dijalektolozima, nego i sociolingvistima i psiholingvistima kao i svim jezikoznalcima koje zanimaju međuutjecaji jezičnog standarda i supstandarda. Ustanovljujemo npr. da je govor Žige iz Trakošćana u radio-drami »Ad libitum« M. Kučiša, Z. Bajsića i M. Jurjevića bliži književnoj štokavštini nego bednjanskom govoru kako ga je opisao Josip Jedvaj.

Žiga iz Trakošćana:

Vidite, deca, mi smo se čudili negdar gda je radion, kak ga mi nazovemo, došel v našu hižu. Stara mama je rekla: A kak vam to furt igraju, popijevleju, vse se v tom nuter najde i takvo koje nas stare zdigne, a nič im nijeste dali jesti i piti.¹²

Josip Jedvaj:

Tye, koj vum boum zdaj poviedol, živo ja istinjo i pripajtile se prie padesat i pat liet. Te sym jo sleyzil pri plevaunušu Vejske koki krovor.¹³

»Književni« pak govor Drageca, vlasnika divlje radio-stanice negdje u Zagorju, odlično ilustrira vrstu idiolekata koji su u naše doba sve češći kao rezultat života u kojem moderna prometala i masovna općila čine veoma pokretljivima i ljude i dijalekte.

Dragec:

Recimo, za sad na primjer. Nema takve elektronke koju bi mi vi pokazali, a da ja ne bi povedal kak se ta elektronka zove i šta je ona. Jer vidi se prek stakla što je i kaj je gde. Ti pokusi mene su koštali, recimo, grdne lampe. Puno sam si lampi skurio. Pa ako sam pojačalo jedno delao i nisam imel L-84, na primjer, ja sam tu i ECH-81 onda upotrebil, mada to ne može nikad biti kao izlazna elektronka, ne? Ali ona je dijelala.

Dakle, i što i kaj, i delao i dijelala, i imel i nisam, miješanje razno-dijalektnih elemenata bez zakonomjernosti. A izgovor, akcentuacija i artikulacija pojedinih fonema zabilježeni na televizijskim, radiofonskim i filmskim vrpcama omogućit će budućim fonetičarima i fonolozima da, ne tapkajući u mraku hipoteza, sa sigurnošću utvrde prirodu pojedinih glasova i naglasaka u ovom ili onom govoru naše današnjice. Izbjeći će se nagađanja poput onih kako se nekoć izgovarao stari slavenski jat.

Nakon dokumentarnih filmova i emisija još šire su narječjima otvorene vrata televizijske serije. Među ostalim razlozima za to ne treba zanemariti povezanost slike i riječi u filmu i na televiziji. Ne može se ganjak, ganak starinske kajkavske hiže krstiti ni balkonom, ni trijemom, ni hodnikom niti kako drukčije kad uza sve sličnosti što ih ganak ima

[12] Miran Kučiš, Zvonimir Bajsić, Maksim Jurjević, *Ad libitum*, Republika, svibanj 1975, str. 531.

[13] Josip Jedvaj, *Bednjanski govor*, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 1, Zagreb, 1956, str. 325.

s njima ima i toliko svojih osebnosti ne samo psiholoških, u svijesti govornika koje ta riječ prati od rođenja, nego i graditeljskih, po kojima ganak odista nije istovjetan s predodžbom koju izazivaju balkon, hodnik, trijem, doksat, altana, lodža ili koja druga sličnoznačnica. A, dakako, ne valja potcijeniti ni psihološku stranu, onu subjektivnu povezanost čovjeka sa zavičajnom riječju, srođenost riječi i predmeta o kojoj govori Ivan Raos u pripovijetki »Pradjedov reloj«: »To vam je sat. Nije sat. Kad bih ga nazvao satom, isto bih ga tako grdno ponizio kao kad bih pastuha lipicanca nazvao konjem. Ne, on nije bio sat, već Reloj.« Ne može pijetao zamijeniti kokota, oroza, peteha, pivca, pevca tamo gdje samo kokot, oroz, peteh, pivac ili pevac kukuriče ako ne želimo narušiti harmoniju slike i zvuka.

S druge strane dijalekt u TV-serijama nije se pokazao kao neprelazna smetnja u komuniciranju. Dapače, razni »Muzikanti«, »Vela mista« i »Mejaši« razmaknuli su dijalektne međaše omogućivši širokom štokavskom, čakavskom i kajkavskom gledateljstvu razumijevanje i doživljavanje životnih priča iz drugih sredina. Pritom se Dudekima, Prčima i Burdušima više vjeruje jer su izgovarajući svoju zavičajnu riječ istinitiji, uvjerljiviji.

Draž je dijalekta i u njegovoj izražajnosti koja iščezava i u najboljem prijenosu dijalekta u jezični standard. Prevedimo u književnu štokavštinu ovaj dijalog iz »Gruntovčana«:

Mica Gaberova:

Ja sem vam, žene moje, još snočka znala da bu denes nekom kraj. Zbudim se okoli pol noći, a vuni se čuk glasi. Čuj, čuj, velim svojem, nešće se gori opravla! Sem računala na Katu Šmerekovu, a i Roza Jagecova mi se vrtela po glavi, al na staru Helapovku se, vište, nikak nisem zmislila.

Fika Frkačeva:

Je, kaj se more! Zdodrla se, bogica.

Kata Cinoberova:

Aa, sima nam se to piše.

Drašek (tiho):

Babica!

Kata Cinoberova:

Naj ženu bantuvati, Draš! Si je baš malo predi zadremala.

Drašek:

Je Regica čuču zaklala, pak bi, morti, babici juhica pasala.

Fika Frkačeva:

Aa, ni ona više ničega želna.¹⁴

Što bi ostalo od slikovitog izraza Fike Frkačeve ako bismo glumicu naveli da mjesto »Je, kaj se more! Zdodrla se, bogica.« izgovori »Ta šta se može! Doderala se, jadnica.« Ili možda: *okopnjela, bijednica, ili: do-*

[14] Mladen Kerstner, *Gruntovčani*, Republika, prosinac, 1976, str. 1375—1376.

trajala, sirotica, ili kako drukčije. Može li Dudek Martina Sagnera reći: »Regica je kokicu zaklala pa bi možda bakici jušica odgovarala« i ostati jednako uvjerljiv i životan? Demnuitivi u njegovoj kajkavštini nisu na istom stupnju ekspresije kao odgovarajući deminutivi u književnom jeziku. *Kokica* već ni zvukovno nije ekvivalent za *čuču*, koja osim zajedničkih može imati i svoje posebne, različite konotacije.

I jedna još nespomenuta značajka usmenog priopćavanja otvara narodnim govorima medijske prostore. Riječ je o onoj »jezičnoj igri« Ludwiga Wittgesteina (»Filozofska razmišljanja«, 1951), u kojoj »za svaku pojedinu riječ možemo izvesti upravo toliko značenja u koliko se ona različitih konteksta javlja u govoru«. ¹⁵ Ta »jezična igra« omogućuje govorniku da ostvari u jednom eliptičnom iskazu značenjske nijanse za koje bi piscu trebale stranice teksta. To je ona čarolija govorenja koja, u poznatom Jakobsonovom pokusu, daje moć glumcu da više od pedeset puta izgovori sintagmu »Segodnja večerom« svaki put s novim značenjem koje moskovski ispitanici bez teškoća ispravno dekodiraju. ¹⁶

Kao naslovljenim medijima, i dijalektu je bliža govorena nego pisana riječ. Zato ga je na radiju, televiziji i filmu relativno više nego u tiskanim tekstovima. Usmeno komuniciranje drži govornika u stalnom vremenskom tjesnacu koji sili na upotrebu najbliže riječi, a najbliža je riječ obično dijalektna ili žargonska (zato što smo s njom srođeni od djetinjstva ili zato što je neprestano slušamo) te se ona upliće u standardnojezični govor i mimo naše volje. Zato se na radiju i televiziji potkradaju glasovi, oblici i riječi koje bi u drugim medijima ako ne sam autor a ono zacijelo lektor ili korektor na vrijeme spriječio da se prokrijumčare u književnojezičnu rečenicu. Zato se u našim filmovima i RTV-emisijama sve češće čuje jedna umjesto dviju afrikata (najčešće srednja), silazni naglasak na srednjim i posljednjim slogovima, suviše otvoreni ili zatvoreni samoglasnik, apokopirana ili sinkopirana riječ, oblični nastavak ili cijeli leksem normom još nepriznat, a da se o neizgovaranju zanaglasnih dužina i zamjeni uzlaznih akcenata silaznima i ne govori. Kada se iščuđavamo nad nezadrživim prodorom padežnog alomorfa *-i* u genitiv množine imenica *e* deklinacije ili nominativnog lika u vokativ vlastitih imena, zaboravljamo stanje tih oblika u dijalektima i ulogu masovnih medija u širenju i poopćavanju dijalektnih navika.

Osim toga, masovni nam mediji pružaju i uvjerljive dokaze da i pojedinac zapravo govori više jezika pa da čak i u istoj replici može biti dvojezičan, kako se možemo uvjeriti u filmu »Vlakom prema jugu« Petra Krelje. Mlada Zagrepčanka (Marina Nemet) govori jednom varijantom poštokavljene zagrebačke kajkavštine sa svojim mužem i generacijski bliskim susjedama, drugom pak, kajkavskom, komunicira s vremenskim susjedom Biškopom (Franjo Majetić), a trećom, gotovo štokavskom inačicom obraća se predsjednici kućnog savjeta. A i tu će u toku

[15] Hermann Keckeis, *Promjene funkcije jezika u umjetnosti radiofonije* (1973), u zborniku »Aspekti radija«, Svjetlost, Sarajevo, 1978, str. 179.

[16] Roman Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd, 1966, str. 291—292.

monologa sa službenog jezičnog standarda skliznuti u svoju kajkavsku intimu kad je zaskoče osjećaji:

»Halo, drugarica Mirjana? Na telefonu Marina Ban sa drugog stubišta. Da, slušajte zašto vas zovem. Na našem stubištu je pukla cjev u jednom stanu, pa smo morali zatvoriti vodu... pa gvint u šahu našeg stubišta je već dost dugo u kvaru, ne? To nismo smjeli napraviti? Pa, gospođo Mirjana, pa voda bi poplavila naše stubište, ma ne, nismo još ništa poduzeli. Vi ste prva osoba kojoj to javljamo. Da, mislili smo da vi neka napravite. Kaj? Putujete? Pa, gospođo Mirjana, pa nemrete nas...«¹⁷

Tako nam prenosnici usmene riječi propagirajući jezični standard propagiraju i dijalekt, jasno, u manjoj mjeri, ali nudeći ga na širim prostorima na različite načine i u različitim dozama:

- u tekstovima gdje je dijalekt sastavnica autentične stvarnosti
- u tekstovima gdje dijalekt kao isključivi izraz diktiraju umjetnički razlozi, a katkad i neki drugi
- u književnojezičnim tekstovima gdje pojedini dijalektizmi imaju stilsku funkciju
- u književnojezičnim tekstovima gdje se kao omaške pojavljuju fonetsko-fonološki, morfološki, sintaktički i leksički dijalektizmi, katkad i postupice osvajajući sebi mjesto u sustavu standardnog jezika.¹⁸

Zajedno sa stripom i lijepom književnošću ti mediji pomalo stvaraju svijest širih slojeva da književni jezik »možda ima bogatiji rečnik od svog drugog sapostojećeg supstandardnog dijalekta«, ali »da nije po sebi pravilniji« ni ljepši, jer »svaki jezik poseduje dovoljno bogat rečnik za izražavanje svih značajnih razlika u društvu koje se njime služi«¹⁹ ili, da parafraziram misao Petra Guberine: nema toga dijalekta »koji ne bi mogao izraziti ono najsuptilnije što imamo u mislima i osjećajima i što može ljudska misao svojim radom izumiti.«²⁰ Uvjerili su nas u to već poodavno i Krleža »Baladama Petrice Kerempuha«, i Ivan Goran Kovačić zbirkom »Ognji i rože«, i mnogi drugi noviji čakavski i kajkavski pjesnici, ali su za stvaranje takve jezične svijesti u širim razmjerima odsudniju ulogu odigrali film, radio i televizija.

»Kajkavski se stoljećima prilagodavao, mijenjao, ali odolijevao. Hoće li i dalje? I kako dugo?«²¹ pita se Mladen Kerstner. Odgovor bih pre-

[17] Prijepis s tonske vrpce filma »Vlakom prema jugu«

[18] Vidi o tom: Stjepko Težak: *Genitiv množine imenica e vrste s višeglasničkim osnovnim završetkom*. Jezik, listopad 1980, br. 1; *Vokativ jednine imenica e vrste*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, Zagreb, 1982.

[19] John Lyons, *Lingvistička revolucija N. Čomskog*, Duga, Beograd, 1974, str. 38.

[20] Petar Guberina, *Važnost nacionalnih jezika*, Večernji list, 20. i 21. rujna 1980, str. 13.

[21] Mladen Kerstner, *Usputne bilješke uz »Gruntovčane«*, Republika, prosinac 1976, str. 1384.

pustio Jaspersenu, koji upozorava na dvije suprotne tendencije u životu jezika: »jednu u pravcu razjedinjavanja i drugu u pravcu stvaranja sve većih cjeljina, jer »prirodni razvojni proces stalno vodi k rascjepu i razdvajanju, tako da se iz jedinstva rađaju razlike.«²² U takvoj situaciji možemo očekivati dalje približavanje dijalekata jezičnom standardu, ali i nove razlikovne crte zbog kojih je teško povjerovati u konačnu jezičnu unifikaciju i posvemašnje brisanje dijalektnih osebnosti u ovom Mc Luhanovom (i našem) globalnom selu. Masovni će mediji i dalje podjednako podupirati obje suprotnosti jezičnoga razvoja i onaj »vertikalni bilingvizam«, kako Giacomo Devoto naziva dvojezičnost na koju je upozorio već Ferdinand De Saussure, tj. sposobnost komuniciranja na dijalektu i književnom jeziku.²³ Kakava će pak i kolika biti sličnost, odnosno različitost dijalekta i jezičnog standarda u nedoglednoj budućnosti, problem je futurologije i znanstvene fantastike, a ne suvremene fonetike i lingvistike.

[22] Otto Jespersen, *n. dj.*, str. 42.

[23] Dario Antiseri, *n. dj.*, str. 142.

Stjepan TEŽAK

The Faculty of Philosophy, Zagreb

Dialect on Radio, Television and Film

SUMMARY

Radio, television and film have by no means accelerated the process of extinction of dialects; they have — on the contrary — extended their boundaries by enabling the dialectal word to cross more frequently the border of its original area. The frequent presence of the dialectal word in the afore-mentioned media is due to their basic properties which are their documentarity and wide circulation. These properties also favour the expansion of the linguistic standard while acting at the same time on behalf of dialects. The tendency to deliver authentic messages brings to the microphone an increasing number of people not using standard speech and also an increasing number of entertainers using dialectal speech. Dialect is a powerful means of expression in radio plays, TV serials and realistic films. The paper presents examples of the stylistic use of dialect in documentary radio plays, documentary and feature films and TV programmes. These examples show that mass-media contribute to the two opposite tendencies in language development: the tendency to separate and the tendency to unite i.e. to create wider linguistic areas.